

Het oog van de meester

Enige orthopedagogische beschouwingen over het kijken naar leerlingen in het gespecialiseerde onderwijs

Toespraak gehouden door W. ter Horst bij de uitreiking van de Hermen J. Jacobsprijs

1 Goed kijken

In het gespecialiseerde onderwijs begint het allemaal pas echt als de leerkracht en de nieuwe leerling elkaar voor de eerste keer onder ogen komen. Wat die leerkracht ziet, wordt bepaald door de manier waarop ze kan kijken. Daardoor ziet de een meer en de ander minder. Hoe dan ook; haar blik valt in ieder geval op een kind dat al een hoop narigheid achter de rug heeft. Het heeft bovendien ouders die zich de opvoeding bepaald anders hadden voorgesteld en daardoor misschien teleurgesteld, onzeker, bitter of gelaten zijn geworden. Zo is er nog wel meer misère. In die heel ingewikkelde problematische opvoedingssituatie om dit kind heen, krijgt de leerkracht nu ook een taak; een deeltaak. Hij moet - met behulp van het schoolse leren - kind en ouders iets proberen te bieden: toekomstperspectief; geloof, hoop en liefde; herstel van het gewone leven. Dat soort woorden verwijzen naar het eigenlijke. De rest is middel. Dit kind is voortaan ook een beetje zijn kind. Daarom is het van groot belang dat hij goed kan kijken. Als dat niet lukt, dan komt hij aan het eigenlijke van zijn (deel)taak niet toe. Ik zal proberen uit te leggen wat ik daarmee bedoel, in de twintig minuten die me daarvoor zijn toegemeten. (Dat is niet veel, maar volgens William Booth, de stichter van het Leger des Heils, moet het genoeg zijn '...because after twenty minuts no soul can be saved!')

2 Maatnemend kijken

'Hoe gaat het met mijn kind?' vraagt de moeder. De ouderwetse leraar kijkt in zijn cijferboekje. De moderne leraar vraagt of ze de code van haar kind weet, toetst deze in en stelt haar een uitdraai ter hand, met of zonder percentielen. 'Ziet u zelf maar.' Komt dat nog voor? Niet in het gespecialiseerde onderwijs, daarvan ben ik zeker. Maar deze - vooral in het voortgezet onderwijs - zeer gebruikelijke manier van doen, geeft weer hoe groot in het onderwijs de onheilspellende macht is van de volgelingen van de oude Pythagoras. Zij menen dat de Ware Aard van dingen, planten, dieren en mensen in de getallen te vinden is. We vinden die macht overigens in de hele samenleving. Wat niet in maat en getal kan worden uitgedrukt, bestaat niet, is in ieder geval niet in tel. Toch zeggen ma-

Laten we dus voorzichtig zijn met de aanschaf van kwantificerende systemen en ze de bescheiden plaats geven, die ze verdienen

ten en getallen over een kind ons wel iets. Het zijn de meest eenvoudige, oppervlakkig waarneembare kenmerken over het wel en wee. Wie in de problematische opvoedingssituatie niet maatnemend naar een kind kan of wil kijken - of naar de getallen die in de rapporten en andere stukken zijn meegekomen - laat informatie aan zich voorbijgaan en doet het kind onrecht.

Het kwantificeerbare moet gekwantificeerd worden! ('Zeker meneer de inspecteur, zullen we doen, zonder mankeren, meneer de inspecteur. De staatssecretaris heeft cijfers nodig voor zijn beleid. We begrijpen het. Nog iets van uw dienst? Nee, dan gaan we maar weer echt aan ons werk.' Zo zijn we wel).

Maar wie alleen maar maatnemend kijkt, doet het kind pas echt onrecht. Zijn blik verandert het kind in een verzameling getallen. Hij is zelfs niet in staat zijn cijfers goed te interpreteren. Want daarvoor is een diepere manier van kijken nodig dan die koele, berekenende blik van de eenzijdige waarnemer.

Laten we dus voorzichtig zijn met de aanschaf van kwantificerende systemen en ze de bescheiden plaats geven, die ze verdienen. Niet meer dan dat! Want ze zijn zo verleidelijk makkelijk; de eerste de beste intelligente oen kan ze invullen. Bovendien verlenen ze het werk de schijn van competentie en professionaliteit.

3 Observerend kijken

Een volgende manier om naar kinderen te kijken is observeren. Met of zonder behulp van gestandaardiseerde vragenlijsten, ratingscales of andere hulpmiddelen, wordt hun gedrag, hun reactie en hun wijze van functioneren in verschillende omstandigheden geregistreerd. 'Ze dienen zich daarbij volmaakt onbespied te wanen', staat in een oude handleiding, die nog in mijn bezit is. 'Onbespied wanen'. Wie observerend kijkt, is dus een soort voyeur; met goede bedoelingen, 'maar desalniettemin en evenwel nochtans'.

Onnodig te zegen dat deze manier van kijken in de problematische opvoedingssituatie onmisbaar is en ons belangrijke informatie oplevert. Maar ook hier is het zo dat we voorzichtig moeten zijn, als we het kind tot zijn Recht willen laten komen. Want de observerende kijker kan onmogelijk iets gewaar worden van de Ware Aard van het kind - wat dat ook moge zijn - en kan dus onmogelijk in de problematische opvoedingssituatie het eigenlijke bieden: toekomstperspectief; geloof, hoop en liefde; herstel van het gewone leven. De observerende kijker verandert een mens in een organisme dat verschijnselen toont. En een mens is naar mijn diepste overtuiging meer dan dat. Meer en anders dan haar goede of slechte gedrag, meer en anders dan haar gewenste of ongewenste reacties en meer en anders dan haar efficiënte of inefficiënte functioneren. Ik vind deze opvatting contactgestoord en beneden-menselijk.

Toch is ze heel gebruikelijk in onze vertechniseerde samenleving. Tot mijn spijt moet ik zeggen dat ik deze beneden-menselijke opvatting ook tegenkom in het onderwijs. Als een leerling goede cijfers haalt, zich netje gedraagt, adequaat reageert en goed functioneert in de groep...'nou, dan is alles toch prima, mevrouwetje?' Ik moet ook nog even terugkomen op dat voyeurisme (met goede bedoelingen). Als ik mij volmaakt onbespied waan en er zit een onbekende naar me te staren of te gluren door een gaatje in de krant (of in de muur), dan voel ik me aangetast in mijn waardigheid. Dat neem ik niet. Als iemand wat van me wil weten, dan komt hij dat maar fatsoenlijk vragen. Dan kan ik altijd nog zeggen dat het hem niets aangaat. Ik wil in geen geval op deze manier geobserveerd worden, want ik ben

geen organisme dat verschijnselen vertoont, maar een mens. Zo'n observerende kijker krijgt een vals beeld van me en doet me onrecht. Maar als ik - 'mij volledig onbespied wanend' - bezig ben hout te stapelen en mijn vrouw staat achter het gordijn van de slaapkamer observerend naar me te kijken: hoe ik loop te foeteren omdat de hele hoop voortdurend in elkaar dondert... En ik merk dat. Wat dan? Dan lachen we samen, want zij mag het. Zij krijgt geen vals beeld. Zij niet. Want als zij maatnemend 'Ben je niet weer wat aangekomen?' of observerend 'Kun je die grote stukken hout niet beter onderop leggen?' ... als zij zo naar me kijkt, ziet ze iets anders dan de maatnemer of de voyeur (met of zonder goede bedoelingen). Zij heeft geen koele, of contactgestoorde blik, die me in een verzameling getallen of in een organisme verandert. Zij heeft een totaal andere blik. Zij heeft namelijk dieper gekeken. En als dat alles voor mij geldt - zelfbewuste, volwassen, welgestelde, blanke man - hoeveel te meer dan voor dit, door het leven gemaltraitteerde, allochtone meisje?

4 Subjectief kijken

Er is een manier van kijken naar kinderen (naar mensen), die hen meer Recht doet, die hen niet verandert in een verzameling getallen of in een organisme. Ik noem dat subjectief kijken. Dat gebeurt ten eerste vanuit een oprechte belangstelling voor de diepere beweegredenen, voor de betekenis- en belevingswereld van dit kind. 'Moet je dat kwade, branieachtige, bruine opscheppertje daar nu zien staan. Hoe zou ze zich voelen? Ze kijkt vol wantrouwen alle kanten uit behalve de mijne. Wat zou er in haar omgaan?'

De subjectieve kijker is, ten tweede, ook persoonlijk betrokken. Ze kijkt in een spiegel en ziet zichzelf in dat kind en dat kind in zichzelf. Als kinderen worden uitgescholden, roepen ze vaak: 'wat je zegt, dat ben je zelf!' Deze diepe wijsheid geldt ook voor het subjectieve kijken: wat je ziet, ben je ook zelf. Niet iedereen is zich dat bewust, maar leerkrachten bij het gespecialiseerde onderwijs wel - neem ik aan. Zij hebben geleerd niet alleen naar kinderen te kijken, maar ook naar zichzelf. De blik van het ene kind roept hun vertedering op en die van het andere onverschilligheid, irritatie of zelfs afschuw. Ze vragen zich af hoe dat komt en of daarin niet juist een begin van een antwoord ligt op een onuitgesproken hulpvraag van die nieuwe leerling.

In de gedragswetenschappen wil men van deze manier van kijken helemaal niets weten. Objectiviteit is daar de hoogste norm. Waarschijnlijk is men er erfelijk belast door de dierpsychologie. Op zichzelf is dat wel vermakelijk, maar het wordt gevaarlijk als men met enorme methodologische hoogmoed uitroept dat alleen de koele, maatnemende en de contactgestoorde, observerende manieren van kijken wetenschappelijk verantwoord zijn. Gevaarlijk, want er zijn - zelfs bij het gespecialiseerde onderwijs - altijd nog argeloze leerkrachten die zich door dit domme geschreeuw laten imponeren.

In de (ortho)pedagogiek en dus in het speciaal onderwijs is het subjectieve kijken juist onontbeerlijk. Want wie in de problematische opvoedingssituatie iets teweeg wil brengen in de richting van het eigenlijke - toekomstperspectief en zo - zal minimaal ten eerste de verhou-

Liefde is niet blind: ze is juist helderziende! Ze is blind voor het niet ter zake doende, het ogenschijnlijke. Maar dat is totaal iets anders. Haat is blind; wie niet liefheeft, kan niet goed kijken

ding tussen haar eigen beweegredenen en die van dit kind moeten verkennen. Dat is dan al heel wat, maar het is niet genoeg. Er is nog een andere manier van kijken, die de eerdergenoemde hun plaats geeft en rechtvaardigt. Een manier van kijken die iets van de Ware Aard van het kind gewaar laat worden.

5 Liefdevol kijken

Liefde is niet blind: ze is juist helderziende! Ze is blind voor het niet ter zake doende, het ogenschijnlijke. Maar dat is totaal iets anders. Haat is blind; wie niet liefheeft, kan niet goed kijken. Zeker, hij kan de betekenis- en de belevingswereld van het kind in kaart brengen, hij kan de verhouding tussen zijn eigen beweegredenen en die van het kind verkennen. Maar hij ziet slechts vage, vergelijkende schimmen van de waarheid. Al zijn data zijn hem als legpuzzelstukjes die niet uit hetzelfde patroon zijn gestanst. Hoe hij er ook mee schuift, het beeld wordt niet levensecht. Dat kan ook niet. Het belangrijkste is hem namelijk ontgaan. Maar wie liefhebbend kijkt, kijkt diep, zelfs door het spiegelende oppervlak heen en ziet wat niemand anders ziet: De Ware Aard. Als Ghandi de ellende van de onaanraakbaren ziet in de sloppenwijken van Calcutta, kijkt hij liefdevol naar hen. Hij zegt: 'Hier moet iets gebeuren, want dit zijn kinderen van God'. En dan is hij niet meer te houden. 'Kinderen van God!' Daarmee had Ghandi - wat ik dan noem - de Ware Aard van die ellendigen op het oog. Anderen spreken over 'ziel', weer anderen zeggen 'koningsskind', 'menselijke waardigheid'; 'beeldrager Gods'. Allemaal mythische woorden die niet alleen getuigen van een diep respect voor elk menselijk leven, maar ook aanzetten om rusteloos te proberen die Ware Aard aan het Licht te laten komen.

Hoe verschrikkelijk moeilijk dat is en hoe teleurstellend het kan zijn in het speciaal onderwijs, hoef ik in deze kring niet te zeggen. Er zijn harde, onbereikbare kinderen, met een schubachtig pantser om zich heen. Iedere liefdevolle blik ketst eropaf. Hun ware aard blijft diep verscholen. Maar hij is er wel, hij is er wel! De liefde overwint niet alles; nog niet helaas. Was het maar alvast waar! Wie niet liefheeft, kan niet goed kijken, heb ik hierboven beweerd. Maar wie wel liefheeft, heeft toch nog soms de verlamdende beleving in een beslagen spiegel te kijken, in raadselen.

6 Een nieuw begin

Ik heb in het bovenstaande voorgesteld de liefde voor het kind weer de plaats te geven die haar volgens mij in de orthopedagogiek toekomt. Niet langer als een artikel dat iedere leerkracht maar van huis moet meenemen omdat het niet van overheidswege wordt verstrekt, zoals dat in mijn tijd het geval was met timmergereedschap. Wel als een noodzakelijke manier van kijken naar en omgaan met de werkelijkheid. We zullen ons er in alle abstractielagen mee bezig moeten houden; in de praktijk van alledag, in de teambesprekingen, de verslagen, de opleidingen en de strategieën theorie- en beleidsvorming. En nu zit ik helemaal op de lijn van Hermen Jacobs en Jan Ligthart. Als we dat doen, zullen we ontdekken dat we verrassend vaak toekomen aan het eigenlijke van ons werk, omdat onze andere manieren van kijken, dan ineens veel meer opleveren. Maar dat is al gezegd. Bovendien kunnen we dan ook eindelijk weer eens zinvol gaan praten over normen en waarden, zonder te vervallen in een nieuwe aftandse, repressieve aanpassingspedagogiek.

Over die twintig minuten gesproken: William Booth bedoelde niet dat mensen die zich aan deze tijdslijmieten houden werkelijk ook een Soul zullen Saven, maar dat langer doorgaan volstrekt nutteloos is. Vandaar.

Een toespraak gaat het ene oor in en (voor een groot deel) het andere oor weer uit. Maar wie de gedrukte tekst leest, ontdekt stevast dat er te veel en te weinig is gezegd. Daarom ben ik zo vrij het bredere kader te noemen waarin de bovenstaande ontboezeming geplaatst moet worden:

Ter Horst, W. (1992). Eerherstel van de Liefde. Kampen: Kok.

Na deze lezing zijn bovengenoemde gedachten heroverwogen, getoetst en in een breder kader geplaatst. Dit mondde uit in een drietal publicaties:

Ter Horst, W. (2007). Liefhebben is een kunst. Kampen: Kok

Ter Horst, W. (2007). Onderwijzen is opvoeden, een essay voor schoolmensen. Kampen: Kok.

Ter Horst, W. (2008). Christelijke pedagogiek als handelingswetenschap, een paradigma. Kampen: Kok.

OVER DE AUTEUR

Professor Wim Ter Horst (geb. 1929) is een orthopedagoog die diverse boeken over opvoeden, troosten en liefde op zijn naam heeft staan. Hij was in de jaren zestig leraar pedagogiek aan de hervormde Kweekschool te Amsterdam. Hij was als orthopedagoog verbonden aan de Heldringstichting te Zetten en werd in 1970 hoogleraar pedagogiek aan de Rijksuniversiteit te Leiden.

Vele generaties studenten, orthopedagogen en leraren lazen zijn boek 'Herstel van het gewone leven'.

E-mailadres: w.ter_horst@planet.nl